

הלוחות לא נשברו!

על החיים סביב לוח שטרסבורג-לימוז' בצרפת של שנות השואה

פינחס זאקו גרינוולד וישראל רוזנסון

עדיין לא התחוללה בנו תמורה,

עדיין חיינו מתוך הרגל בזמן הישן,

זה הנמדד בחודשים ובשנים...

עד שרק הזמן, הזמן שלא נמדד

לא בחודשים ולא בשנים, פקח עיניים ושכנע.

(אידה פינק, פיסת זמן)¹

הקדמה

לוח השנה הוא עולם ומלואו; מטרתו המוצהרת ברורה - ארגון החיים סביב ציר זמן מסוים. הלוח היהודי עושה זאת כמוכן סביב 'ציר הזמן היהודי'. 'לוח שנה' כשמו כן הוא, מכיל את יסוד ה'שנה', ולכן בבסיסו עומדת האפשרות לתכנן את יחידת הזמן הזו הכליך חשובה בחיים הממשיים. אולם ה'שנה' איננה רק ריכוז מאורגן של 365 ימים, והלוח איננו רק שיטת ארגון המאפשרת לנצלו כיאות. הפן המחזורי הגלום בה מאפשר להעלות כל שנה מחדש את הזיכרון, הדי העבר האישי והלאומי, עברו של הפרט ועברה של הקבוצה. ולכן, בצד חשיבותו הטכנית של ארגון הזמן, כרוכות בלוח גם מטרות נוספות, והוא משמש כמצע להכרזות תרבותיות המאפיינות את התרבות המארגנת את הלוח והמשתמשת בו.

1 פינק, סיפורים, עמ' 14-17. ההדגשה של המחברים.

דברי הקדמה - די טריוויאליים, יש לומר - אלו, לא באו אלא כרקע לסיפורו של לוח מיוחד שבנסיבות שהוא בא לעולם לא יכול היה להשיג כלל את תכליתו התכנונית-טכנית, הצעת מתווה החיים הפשוטים המתוכננים לשנה הבאה. והזיכרונות שאמורים היו לעלות ממנו התנגשו בעוז במציאות שבה התבקש הלוח לתפקד. אכן, בשנות השואה, 'הזמן היהודי' נתרסק לרסיסים, החיים נתרכזו סביב זמני המוות והגירוש, כפי שאפיינה זאת אידה פינק המדברת על הזמן החולף מאקציה לאקציה.² בריסוקו של הזמן אין מקום ללוח שנתי המייצג אותה, בין אקציה לאקציה אין יכולת לתכנן שנה, ואין לחוש בסמליה הבוקעים מבין תאריכיו. ובכל זאת לא הכול נתרסק בבת אחת, ובמקומות רבים התנהלו באירופה השרויה באפילת הכיבוש הנאצי חיים יהודיים כלשהם; חיים שנאחזו בציפורניים באפשרויות שעדיין התקיימו זעיר פה וזעיר שם בטרם קטעום. במקומות כאלו היה מקום לדיאלוג עם הלוח. סביב הלוח נעו 'חיים', והחיים יצרו סיפור.

עמוד אחרון של לוח תש"ג
(עם מס' צנוורה)

נציג להלן את סיפורו של הלוח היהודי שפורסם על-ידי משפחת גרינוולד בלימוז' (Limoges) שבמרכז צרפת בין השנים ת"ש ותש"ה (בהמשך תועלה גם הערה לגבי שנת תש"ו). בקוויו הכלליים הסיפור התפרסם כבר בעיתונות, וממנה עבר לקובץ 'אני מאמין';³ בשורות שלהלן נעמיק את עיוננו בפרשה ובהשלכותיה, נציג את הלוח ואת המידע שנכלל בו, ונדון בנסיבות פרסומו ובהשפעתו על ציבור יהודי צרפת בתקופה הנידונה ולאחריה. בעיקרם, מבוססים הדברים על זיכרונות משפחתיים ועל ניתוח הלוחות שנשמרו בירי המשפחה, במקביל נעשה מאמץ לאשש את הנתונים בדברים ובעדויות שנכתבו על אודות התקופה. כמובן זה נוסף למעגל הזיכרון הלאומי הנישא על-ידי הלוח גם מעגל הזיכרון הקהילתי והמשפחתי של משפחת גרינוולד; מעגל משיק למעגל.

2 ראו מרוס, השואה.

3 תיאור תמציתי של פרשת הלוח פורסמה על ידי טוביה פרשל ב'הדואר' כ"ח בתשרי, תשכ"ג, ובעקבות זאת אצל אליאב, אני מאמין, עמ' 105-107.

משטרסבורג ללימוז' - סיפורו של לוח

הלוח המדובר החל להתפרסם בשטרסבורג, בהוצאת משפחת גרינוולד, מספר שנים לפני המלחמה. המוציא לאור היה נפתלי גרינוולד, שיחד עם אחיו סלי עסק בפרסומת ובעיצוב גרפי עבור שבועון יהודי בשם 'La Tribune Juive'⁴ - עיתון עצמאי שברובו נכתב בצרפתית ומיעוטו בגרמנית, וכוון לקהל יהודי במזרח צרפת. במקורו שירת את יהודי שטרסבורג, והייתה לו גם תפוצה מסוימת ברחבי צרפת. מדובר בלוח שימושי, בעמוד השער שלו שובץ 'מגן דוד' שהפך עד מהרה לסמלו המוכר,⁵ ושימש דגם ללוחות אחרים בצרפת שעוצבו בדמותו.⁶

תחילתו של פינסי היהודים מאזור אלזס קשור בניסיון להוצאת כלל האוכלוסייה מן הכפרים ומן העיירות באזור הריין ומשטרסבורג, בהוראת ממשלת צרפת, לפני פרוץ הקרבות. נמצא כי כבר לפני הכיבוש הגרמני והסיפוח של אלזס, עזבו יהודים את האזור. היעד המאורגן היה העיר פריגה (Perigueux), במרחק 475 ק"מ מפריס, אולם לא הקפידו במיוחד על ריכוזם שם, ורבים מהם עצרו כ-100 ק"מ לפני היעד בעיר לימוז', בקצה המערבי של המסיף סנטרל (Massif Central), האזור ההררי במרכז צרפת. לאחר הכיבוש, כשאלזס סופחה שוב לגרמניה, נמלטו ללימוז' רוב יהודי החבל. בלימוז' לא הייתה באותם ימים קהילה יהודית מאורגנת כמו שהייתה בימי הביניים,⁷ למעט מספר יהודים יוצאי תורכיה שהתגוררו בה. הגולים מאלזס שמרו בה על זהותם הקהילתית, ושמה הרשמי של הקהילה היה 'קהילת שטרסבורג ענף לימוז'.⁸

לאחר הגלות, המשיך נפתלי גרינוולד לפרסם את הלוח בלימוז'. בנקודה זו ראוי לומר דבר מה על ההבדל בין שני האחים למשפחת גרינוולד, נפתלי וסלי, הבדל האומר הרבה על

□ 1945 הוציא לאור עיתון אזורי חדש -

4 Bulletin de nos Communautés D'Alsace et de Lorraine (ידיעון על קהילותינו באלזס ולוטרינגן), עיתון עצמאי אשר עורכו הראשי היה הרב אברהם דויטש המוכר במאמרנו זה. עשרים שנה אחר כך, בנו של סלי, הרב ז'אקו גרינוולד, אחד ממחבריו של מאמר זה, שהיה למו"ל ועורך חדש, הרחיב את הוצאת העיתון לכל צרפת ושינה את שמו ל-'Tribune Juive (בלי ה"א הידיעה 'La') שהפך לשבועון בשנת 1969.

5 ראו להלן, צילום עמוד הפתיחה.

6 תיאור מפורט של הלוח, להלן.

7 בין האישים הבולטים בקהילת לימוז' בימי הביניים היה ר' יוסף טוב עלם.

8 לימוז', אנציקלופדיה.

גורלם של יהודי צרפת באותן שנים, ואפשר גם על הגורל של העם היהודי בכלל. לאחר כיבוש צרפת וכינון 'האזור החופשי', ממשלת וישי הקפידה על הפרדה מהותית בין יהודים אזרחי צרפת מקוריים לבין יהודים זרים, יהודים שהתאזרחו בשנות העשרים והשלושים ופליטים שזה מקרוב באו. הפרדה זו יצרה הבדל במעמדם של שני האחים, ובעוד נפתלי היה זכאי לאזרחות צרפתית, נמנע הדבר מאחיו ה'זר'. האח סלי נולד גם הוא בשטרסבורג (שהייתה שייכת לגרמניה עד המלחמה הראשונה), שירת בצבא הגרמני, ולאחר המלחמה התגורר בגרמניה; שם למד ונישא למינה קלרמן מוירצבורג. סלי היה עד ישיר לפרוץ האנטישמיות הנאצית, וב־1933 חזר לעיר מולדתו שטרסבורג ועמו אשתו ובנו הבכור חיים Henri. אולם עד פרוץ המלחמה לא נענתה בקשתם לקבל אזרחות צרפתית. על רקע זה יובן כי מכאן ולהבא הוביל נפתלי, בעל האזרחות הצרפתית המוכרת, את המהלכים שחייבו מגעים עם רשויות וישי. מ־29 במרץ 1941 פעלה במסד של וישי מנהלה מקומית לענייני יהודים שישבה בווישי העיר. הלוחות הראשונים הודפסו בתיאום עמה, ונפתלי גרינוולד קיבל אישור לעסוק בהדפסה ובהוצאה לאור. אישור זה היה תקף גם אחרי הגזרות נגד היהודים מיוני 1941 שאסרו עליהם באופן כללי להתעסק בדפוס ובהוצאה לאור. הוא קיבל אישור זה מפני שנחשב כמוציא וכמוכר של אביזרים עבור הדת היהודית. יחד עם זאת האישור לא היווה תעודת ביטחון - לא למפעלו ולא לחייו - כפי שנראה להלן.

VICE-PRÉSIDENCE DU COMSEI — COMMISSARIAT GENERAL AUX QUESTIONS JUIVES — Service de l'Organisation économique — Directeur régional A. - R. LIMOOGES ... 8, rue des Coopérateurs ————— 515	Limoges, le 22 Octobre 1941. Monsieur DUPONT Directeur Régional du Service de l'Organisation Economique de LIMOGES à Monsieur MARCEL DUPONT 42, rue d'Antony, LIMOGES.
--	---

Monsieur,

Je vous prie de bien vouloir passer à la Direction Régionale le Mercredi 25 Oct. à 16 heures.

Il est à ma connaissance que vous êtes propriétaire d'un fonds de commerce de Papeterie et d'Édition.

מכתב מאת המנהל (על שם Dupont!) מנהל אזורי של השירות בעבור הרישיון הכלכלית של לימוז' מהמנהלה לענייני היהודים (Commissariat aux affaires juives), ובה נתבקש נפתלי להביא למשרדו את כל המסמכים שעשויים לתת לו את האישור להמשיך את מפעלו.

המשרד שבו פעל נפתלי היה ממוקם בדירתו בקומת קרקע ברחוב ד'אנתוני (rue d'Antony), הרחק ממרכז העיר, ומאחור היה גן נרחב של בעלי הדירה שגרו באותו בניין. הללו גילו כלפיו יחס נאות, וראוי לציין כי יחס הוגן זה אפיין את האוכלוסייה הצרפתית בלימוז' ובסביבתה. פעם אחת אף הצליח סלי גרינוולד להימלט דרך הגן מהשוטרים שבאו לעצור אותו. בדירה גרו נפתלי, שלוש אחיותיו: ברט, פני ואידה ואביהם הזקן שהיה חזן ושו"ב (שוחט ובודק) בקהילת 'עץ חיים' (רחוב קגנק) בשטרסבורג, והמשיך מפעם לפעם לשמש כשליח ציבור גם בלימוז'. כאמור, 'מנהלת היהודים' התירה פרסום של חומר דתי, אך לאחר זמן התבקש גם אישורה המיוחד של הצנזורה. שנה אחר שנה נסע נפתלי גרינוולד לוישי ועמו הרב יעקב קפלן - אז סגן הרב הראשי לצרפת ולימים רבה הראשי - כדי להשיג את הרישיון המיוחל. עקבותיה של הצנזורה ניכרות בלוח, וכל טופס שהודפס היה ממוספר (להלן). הלוחות נמכרו על-ידי שמשי בתי הכנסת היהודיים באזור, ונשלחו באמצעות הדואר לכל רחבי צרפת.

המעבר ללימוז' עורר בעיה נוספת. במקום כה נידח מבחינה יהודית ברור כי האמצעים שעמדו לרשות המו"ל היו דלים ביותר. הבעיה המרכזית הייתה היעדר אותיות דפוס עבריות. בסופו של דבר, באופן מפתיע, אותיות העופרת הושגו בבית הדפוס ע"ש Bontemps בלימוז', ומתחילת פרסומו בעיר התמיד הלוח בהופעתו במשך כל שנות המלחמה.

גרינוולד הקפיד לשלב בלוח הקדמות מענייני דיומא שנכתבו החל משנת ת"ש על-ידי הרב רנה הירשער, מי שהיה הרב הראשי של שטרסבורג ואזור הריין התחתון (Rhin-Bas). הרב הירשער כתב הקדמות אלו עד למעצרו עם רעייתו על-ידי הגרמנים במרסיי ב־22 בדצמבר 1943; משם נשלח לאושוויץ דרך מחנה דרנסי הזכור לשמצה. אחרי המלחמה החליף אותו בתפקידו הרב אברהם דויטש, רבה של לימוז'.

בשנה שלאחר המלחמה נצבעה עטיפת הלוח בצבעי ה'טריוקולור', אות וסימן לגאווה הפטריוטית שהציפה את שרידי הפליטה (בצורתו זו הוא דמה מאוד לתעודת הזיהוי של קציני צבא ומשטרה; הפולקלור המקומי ידע לספר שבאנרכיה השלטונית ששררה אחרי השחרור יהודים הראוהו וקיבלו הודות לו העדפה וזכויות!).

תיאור הלוח

כללית, בשנים הנידונות שמר הלוח על מבנה ופורמט סטנדרטיים. הוא מנה 48 עמודים כולל עמוד ובו ציור של יד אוזות בשופר שצייר סלי גרינוולד. גודל העמוד 12x8 ס"מ. היה לו עמוד פתיחה מעוטר שבמרכזו התנוסס מגן דוד.

בעמוד הבא הופיעה הקדמה (להלן). בהמשך הופיע גוף הלוח, לכל חודש הוקדשו שני עמודים. בסוף הלוח הופיעה רשימה של פריטים בעלי זיקה ישירה לחיי הדת: רשימה מרוכזת של תאריכי חגים וצומות של השנה הבאה (תאריכים לועזיים), זמנים של צאת הכוכבים בכמה ערים בצרפת (כולל וישי - עיר השלטון, אלג'יר ואורן שבאלג'יר), זמני עלות השחר ותחילת הצומות, 'תאריכי בר מצווה' - לוח לחישוב מועד בר המצווה לפי תאריך הלידה, כתובות של בתי כנסת ומקומות תפילה בציבור בכמה ערים, רשימת מקוואות, מקום לכתובת ימי הזיכרון המשפחתיים, קדיש בעברית בהברה אשכנזית וספרדית (באותיות לטיניות), לוח לספירת העומר, רשימת מסעדות כשרות, ורשימה של רבנים פעילים בצרפת. מספר הצנזורה נרשם בעמוד האחרון.

בצד הלוח השנתי העומד בפני עצמו הוצאה לאור גם מהדורה של לוח צמוד לסידור שנכללו בו תפילות מרכזיות.

עמוד פתיחה מעוטר ובמרכזו מגן דוד

עמוד אחורי (לוח תש"ג)
מספר הצנזורה בקצה התחתון השמאלי.

אכן מדובר בלוח שימושי המאפשר לכאורה חיים שגרתיים, אך שגרה זו מוטבעת במספר הצנזורה! העימות הגדול בין השגרה הטבועה בלוח לבין הדי הימים עולה בהקדמות ובתוספות השונות שהתווספו לו.

הקדמות ותוספות עיוניות

בנסיבות דאז, ההקדמות בצרפתית ללוח מהוות ללא ספק אמירה רבת משמעות המלמדת רבות על הלך הרוחות בציבור היהודי בלימודי בפרט ובצרפת הכבושה בכלל. ככל הידוע, ההקדמות שובצו בלוחות החל משנת תש"ב; נטען ב'אני מאמין' כי בשנת תש"ג לא נכתבה הקדמה, אך מצאנו לוח עם הקדמה שכזו (להלן). חלק מן ההקדמה של תש"ב הובא ב'אני מאמין'. נציג אותה כאן ונוסיף שלוש הקדמות שתורגמו באופן חופשי על ידי המחברים.

1. שנת תש"ב¹⁰

את ההקדמה הקצרה באופן יחסי כתב הרב רנה הירשלו:

החודשים שעברו עלינו היו קשים לישראל. העתיד הוא בלתי ברור, ובכל יום מהדהדות באוזנינו שאלות התפילה מי יחיה ומי ימות, מי בחיה ומי ברעב, מי ישקט ומי יטרף. ברם כלום זו הפעם הראשונה שישאל שרוי במצוקה? לא! שאלו את הלוח, והוא יספר לכם על השעבוד במצרים, על הרדיפות בימי המכבים ועל הגזירות של המן מזרע עמלק. הוא יספר לכם על הנסים שעשה אלוהים לנו בכל ימי תולדותינו המלאות סכנות. זאת היא האמת, וזאת מלמדים אותנו אמונתנו ועברנו: אלוהים יציל אותנו כשם שהציל פעמים רבות. ואולי יביא את התשועה יותר מהר ממה שאנחנו מדמיינים.

כותב הדברים הוא הרב רנה הירשלו, רבה הראשי של שטרסבורג, שהרבה לעסוק בפעילות סעד ותמיכה במחנות המגורשים היהודים בדרום צרפת.¹¹ מעבר לתחושת המצוקה המתבטאת

10 קטע זה פורסם ב'אני מאמין' (ראו: אליאב, אני מאמין).

11 על פעולותיו של הרב הירשלו בתחום זה ראו בספרו של עמיתו שמואל רנה קפל (קפל, מאבק), שהרבה אף הוא לפעול באזורים אלו ותיעד בצורה נוגעת ללב את מצוקת הורים. הספר איננו עוסק בפרשת הלוח.

בציטוט פסוקי 'ונתנה תוקף' (מי יחיה ומי ימות, מי בחיה ומי ברעב, מי ישקט ומי יטרף), מוצג כאן העתיד הלא-ברור המהול בתקווה שהישועה תבוא מהר ממה שמצפים. הלוח המספר ('שאלו את הלוח') את סיפור העבר עטור הניסים מהווה מקור נחמה ומשען בעת צרה.

יש לציין כי המונח שהירשלה משתמש בו לגבי העם היהודי הוא 'ישראל', ושימוש זה חוזר ונשנה גם בקטעים הבאים. התואר 'ישראלי' (Israelite) מועדף על התואר 'יהודי' (Jude) שנתפס ככינוי גנאי באותם ימים.

2. שנת תש"ג

ב'אני מאמין' מצוין שבלוח לשנה זו אין פתח דבר והקדמה,¹² אך העורך אינו מתעלם מן האפשרות שהייתה מהדורה של הלוח בלא התפילות, והיא כללה גם את הקטעים הללו. בלוח שמצאנו מופיע פתח דבר של המו"ל והקדמה של הרב הירשלה. נציג אותם לפי הסדר. תחילה דבר המו"ל:

המוקשים שהיה עלינו להתגבר עליהם במהדורה האחרונה של הלוח עוד התגברו לקראת מהדורה זו. כל מי שמכיר את הקשיים שבהם נתקל היום המו"ל ומפיץ הספרים יחוש יחד אתנו את שביעות הרצון להגיש לציבור היהודי את הלוח בצורתו המוכרת למרות כל המכשולים. אנחנו מודים בכנות לרב הראשי הרב הירשלה המכבד אותנו במילים המעניקות כוח. אלו מילים שממלאות את ליבנו בערב ראש השנה בתקווה וביטחון שבין ימי שנת תש"ג הבאה ימצא אותנו יום שייבא רגשות טובים ובריאות ובמיוחד שלום שאנו מקווים לו במרץ כה רב לישראל ולכל האנושות. נסיים במילים שבהן מצוי הניגון הנעים וההרמוני 'לשנה טובה תכתבו'.

הקדמת הרב הירשלה:

שנה חדשה מתחילה, והיא השלישית שבמניין צרותינו ואסוננו. כנראה שאנו חיים את המצב המתואר: '...יום ה' הגדול... יום עברה... יום צרה ומצוקה יום שואה ומשואה יום

חושך ואפלה יום שופר ותרועה' (של מלחמה) (צפניה א, יד'טו). היום הזה נורא ארוך. כצרפתים אנו ממשיכים לסבול, כיהודים אנחנו ממשיכים לכאוב. 'ובכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה' (ישעיהו ט, כ). לכן, בעת שאנחנו פותחים את הלוח הזה, אנחנו מלאי פחד מה יביאו לנו הימים הבאים המוזכרים בלוח. נפשנו מעורפלת ואנחנו שואלים 'לנתיבות עולם איזה דרך הטוב' (ירמיהו ו, טז). אנחנו שואלים את נביאינו ומבינים שהתוכחות לא היו בחינם, חטאינו בקרב חטאיה האחרים של האנושות העירו אותן [=התוכחות של הנביאים] לחיים. ואולם נהיה בטוחים שכמו שדברי הנביאים ביחס לצרותינו התגשמו, יתגשמו דבריהם גם ביחס לגאולתנו. 'נחמו נחמו עמי... קראו אליה כי נרצה עוונה...' (ישעיהו מ, א-ב). 'נשבע ה' צבאו לאמר... כאשר דמיתי כן היתה וכאשר יעצתי היא תקום' (ישעיהו יד, כד). לכן היו חזקים ובעלי סבלנות. צרפת אמנו ישראל אבינו יקומו בעזרת ה' מצרותיהם וה' יואיל שנקח חלק בתקומתם בימים הבאים.

ההבדלים מן הנאמר בשנה הקודמת ברורים; למותר לציין כי השנה החולפת לא הניבה את התקוות שתלו בה. חל שינוי משמעותי בתוכן ובסגנון. כאן כבר לא הלוח הוא המספר את זיכרונות העבר המנחמים. התחושה היא שהעם ניצב בפני משהו חדש לגמרי. ימיו של הלוח משמשים מצע לתקווה רק בכוח דברי הנביאים. בהשוואה לשנה הקודמת הדברים נעשים יותר אפוקליפטיים.

3. שנת תש"ד

את ההקדמה כתב שוב הרב רנה הירשלה:

הלוח הזה - הרביעי שמופיע מאז הצרה שהכתה את מולדתנו - בא לבקרנו בגלותנו ומזכיר ימים שפעם הלוח ציין. כדרכו, במיוחד בקהילותינו הנוודות שהוכו באופן כה מכאיב, הוא מביא את התקווה התמידית של ישראל לעתיד הנעלם. מזה ארבע שנים, יום אחר יום, ראינו צרות רבות, גדולות וקטנות, כלליות ופרטיות, שבאו זו אחר זו. השנה שמסתיימת ידעה אולי את האכזריות והקשות מכולן. ובכל זאת השבתות והמועדים שבלוח שוברים את קצב הזמן של הצרות ומחליפים אותו בקצב אחר, שאינו קשור לכאבינו הימיומיים. קצב הנקבע על ידי גרמי השמים - המאורות - שעל פיהם אנו קובעים את הלוח, הממשיכים במהלכם בלי עייפות ויגיעה. הימים הללו מזכירים את ימי התפארת שעברו, ואת האמיתות הנצחיות של גדלותו ותפקידו של העם היהודי הממשיכים למרות הצרות.

עם ישראל ממשיך, עם ישראל חי. רק האל יודע כמה זמן עלול עם ישראל להיות בתוך הצרה הזו. אולם, יהיה אשר יהיה, יימשך הזמן ככל שיימשך, שמירת מועדי ישראל והקשר עימם מציעים שכנוע פנימי בגאולה הנובעת מן האל בורא שמים וארץ, שופט עליון, אב ומלך של העתידות של האנשים ושל המדינות.

הרב רנה הירשלר מדגיש בדבריו את 'מולדתנו' - צרפת, ואת 'גלותנו' - השהות הכפויה של הקהילות מחוץ לאלזס. אכן, לא מעט תמימות מהולה בדברים שכאלו על מולדת שלא היטיבה במיוחד - בלשון המעטה - עם בניה. מכל מקום, אחרי שנה ש'ידעה אולי את (הגזרות) האכזריות והקשות מכולן' חוזר הרב הירשלר ללוח. הוא תולה מבט מנחם בלוח שמועדי 'שוברים את קצב הזמן של הצרות ומחליפים אותו בקצב אחר, שאינו קשור לכאבינו היומיומיים'. כמה מזכירים הדברים את דברי אידה פינק בפתח מאמרנו! אכן, זוהי אולי תכליתו האמיתית של לוח יהודי.

4. שנת תש"ה

את ההקדמה לשנה זו כתב הרב אברהם דויטש:

יציאת הלוח הזה היא מעשה גבורה הכרוך במאמץ בלתי רגיל. הורתו ועיבורו בתקופה היותר חשוכה, בזמנים שבהם האלימות והפשע הפכו לחוקי המדינה. קהילות שלמות נעלמות ומגורשות, וכל המוסדות הדתיים סגורים. המו"ל עצמו לא ניצל ונעצר לעבודת פרך. איך ניתן בתנאים האלו לחשוב על הדפסת הלוח ופרסומו? והנה, פעם נוספת התברר כי האופטימיות הצליחה לנצח את המאורעות. הלוח הזה הוכן בחושך בזכות האומץ והעקשנות הנועות של משפחת המו"ל. הוא יוצא לאור לקראת זמנים חדשים בדיוק כשארצנו צרפת הנצחית מגערת את שרשרת הכבלים שחושלה בידי אויב אכזרי וחבורת בוגדים. צרפת הנצחית מציגה לעולם התמה מעשי גבורה כמעט אגדיים. לוח השנה של תש"ה! כמו היונה של התיבה אחרי השבר הגדול של המבול שהפך את העבר, הלוח הזה מבשר את השלום, האחוה והאושר של הימים הבאים. לבוכים ולמתאבלים על גירוש קרוביהם תבוא האמונה שיחזור, ולמגורשים עצמם הבוכים ונאנחים בהסגר של רוצחיהם כשהם זוכרים את משפחתם ומולדתם, יבוא המרפא המקטין את הכאב, נשיקה מן הבית המחכה להם. אחים ואחיות בעם ישראל, הודו לאל עליון שהצילנו בנס, והעבירנו את שנות הייאוש והמוות. חברו את תפילותיכם זו לזו, התפללו ביחד לניצחון שלם - ניצחון של הרוח על הברבריות, תפילה שהסיגים של השפל יטוהרו אחרי שנצרכו בכור הכאב. שנה טובה ומתוקה.

כותב הדברים הוא הרב אברהם דויטש מלימוז'¹³. הדברים נכתבים בספטמבר 1944, כשלושה חודשים אחרי הפלישה לנורמנדי, שעה שהאזורים הללו של מרכז צרפת היו כבר משוחררים. בעת כתיבת הדברים, הרב הירשלר, בעל ההקדמות של הלוחות הקודמים, גורש לאושוויץ, וכבר לא היה בין החיים.¹⁴ המו"ל נפתלי שנתפס על-ידי המשטרה המקומית, היה עצור במחנה מעבר על-יד בורדו וגם סלי אחיו היה עצור. הרב דויטש עצמו גורש למחנה מעבר, שוחרר עם כל האסירים על-ידי המחתרת הצרפתית, אך במבצע נגדה נעצר שוב. הפעם נכלא בבית הסוהר של לימוז' שבו ביקר כרב כל כך הרבה אסורים. הוא שוחרר ממנו מספר ימים קודם שחרורה של העיר (בסוף אוגוסט). בהקדמה שכתב וציין 'משפחתנו' התכוון לגב' ברט גרינוולד אחותם של נפתלי וסלי, מורה בתלמוד תורה אורתודוקסי 'עץ חיים' בשטרסבורג שלפני המלחמה.

הניסוחים בדבר האמונה והתקווה ביחס למגורשים ומשפחותיהם מלמדים כי המודעות לעוצמת ההשמדה (מחנה אושוויץ ישוחרר רק בסוף ינואר 1945) עדיין לא הגיעה ללימוז'. הפטריוטיות הצרפתית המופגנת מלמדת על התקווה שסוף הכיבוש וסוף משטר פטן ועונשם של משתפי הפעולה יחזירו ליהודים את כבודם ואת מעמדם השוויוני במדינה שלדעתם, למרות מעידות רבות בעבר ובהווה, נשארה אותה המדינה שהכריזה על זכויות האדם. כזו הייתה מודעותם לזהותם כיהודים וצרפתים, והיא תאמה באופן מלא את האינטרס הצרפתי באותה העת להציג את וישי כמעין 'תאונת עבודה' בהיסטוריה הצרפתית (ניתן לומר כי מגמה זו התמידה עד תקופת נשיאותו של ז'אק שיראק). האם תמימות הייתה זו או שאיפה להיאחו באיזשהו סדר יציב לאחר מערבולת השואה? כמבט לאחור, ספק גדול הוא אם יחסה של צרפת ליהודים היה ראוי לתגובה כזו.

בלוח של שנת תש"ה הופיעו בעמוד אחד כמה קטעים מספר קהלת (לפי הסדר: ג, ג'ד; ז'ח; יא, ט; יב, א; ח; ח; יא; יב, יג'ד). בגלל הנסיבות הקשות דאז, כבר לא פורסמו הכתובות של רבני צרפת, הם כבר לא היו שם; ואולי היה צריך למלא מהר דף שנותר ריק. מדוע דווקא

13 הרב אברהם דויטש עלה לארץ ב-1969, ונפטר בירושלים ב-1993. ראו עוד על הרב בספר שהתפרסם לאחרונה: פלס-שוורצפוקס, זיכרונות מהרב.

14 הרב הירשלר שפעל בלי היסוס ובליל לאות למען היהודים תחת הכיבוש פעל גם בעבור המחתרת. בזכותו הצליחו להימלט עשרה נחתים אנגלים שהיו אסורים בפריגה. אשתו שפעלה לצדו וארגנה קבוצת נשים ששרו מזמורי תהילים במחנה בירקנאו, נספתה במחנה ב-27 לאפריל 1944. היא הצליחה למסור לבעלה את הסיודור שבו התפללה, והוא קיבץ מניין ואמר קדיש. בצעדה שיצאה מאושוויץ ב-18 בינואר 1945 נותר הרב הירשלר ללא כוח; הוא הועבר למחנה עבנסה, אגף של מאוטהואוזן. נשמתו הגיעה למרומים במרץ או באפריל 1945. ראו מה שכתב עליו באתר: <http://Judaisme.sdv.fr/histoire/rabbins/hirschl/frhir.html>

קהלת? סדר הפסוקים מראה שהיה כאן רצון להפיח תקווה שהזמנים הרעים עברו (קהלת ג, א-ד), וגם שהרוע של הנאצים ושותפיהם היה מחושב (קהלת ח, יא); ומעבר לכך, כי למרות הכול, ואולי כתגובה יחידה למה שקרה, נדרש: "את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם" (קהלת, יב, יג).

5. הערה לגבי הלוח של תש"ו

הדיון בשנת תש"ו חורג מהתחום שקבענו לנו, ובכל זאת, נזכיר בקצרה את ההקדמה בלוח תש"ו בגלל החשיבות הרעיונית של ההתייחסות לעבר. את ההקדמה כתב הרב ישעיה שוורץ, הרב הראשי של צרפת במשך כל המלחמה, שבדבריו מתפלמס כנראה באופן סמוי עם הנצרות ועם הנוצרים שבכללם שיתפו פעולה בהשפלת היהדות. מול הטענה הנוצרית הידועה ש'עבד ה' הנזכר בישעיהו פרק נג מזוהה עם סבל ההקרבה הנוצרי, מחזיר הרב שוורץ את הדברים לפשוטם וטוען ש'עבד ה' זהו ישראל, והקרבתו תגאל ותפדה את העולם ואת האנושות כולה. בניגוד להשקפה הנוצרית אין זה קורבן במונח הישיר, אלא צעד לפדיון האנושות. ולכן גם האנושות צריכה להיות זכאית לגאולה. הפדות העולמית שתבוא תהיה קשורה בפארם המחודש של ישראל, תהיה לו משמעות מלאה רק כשהגויים ישימו על לבם את קריאת הנביא 'ציון במשפט תיפדה ושביה בצדקה'. דומה כי חבוי כאן גם רמז סמוי לצורך בתחייה יהודית ב'ציון' כלומר לצינונות.

סיכום

בצד גילויים של תמיכה, עידוד ואף מרידה אקטיבית של יהודים בשורות המחתרת הצרפתית¹⁵ ברור כי המשכיות הוצאתו של הלוח בלימוז' מהווה, ללא ספק, אות וסימן לכוח ההישרדות של הציבור היהודי בצרפת הכבושה, שקרוב ל-80,000 מהם נספו בשואה. חקירת הלוח מלמדת על יהודי צרפת באותה עת מכמה פנים. קיום הנהגה רוחנית המתבטאת במעורבותם של רבנים בכתיבה ובהשגת אישורים לפרסום. 'דרג מבצע' המוציאים לאור הנאמנים לשליחותם, וקהל יעד המעוניין בחומר הזה כדי לקיים חיים יהודיים ככל האפשר למרות מצבם הקשה.

15 ראו: קפל, מאבק.

מן ההקדמות ניתן לראות כי חרף המודעות לגורלם של קיבוצים יהודיים, ממדי השואה והיקפה לא היו נהירים. כן מתברר מה גדולה הייתה הדבקות בין יהודי אלזס ב'צרפת האידאולית' בעוד ממסד וישי נתפס כסטייה חמורה מן הדרך, אך לא במידה שתשתק את האמונה ב'צרפת' כערך.

פתחנו את מאמרנו בשורות מפליאות של אידה פינק על הזמן בשואה. בלימוז' של שנות השואה 'הזמן הישן זה הנמדד בחודשים ושנים' המשיך לתפקד בזכות הלוחות נושאי הזיכרון היהודי שבהם עסקנו. בכך תרמו הללו את תרומתם לבל יהפוך היהודי ל'בן בלי זמן'; מבחינה זו, הלוחות לא נשברו!

בית הכנסת 'עץ חיים' בשטרסבורג; סלומון גרינוולד, אביהם של נפתלי וסלי, שימש בו כחזן.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- אליאב, אני מאמין
 לימוז', אנציקלופדיה
 מרוס, השואה
- מ' אליאב (עורך), אני מאמין, ירושלים תשל"ח.
 "לימוז'", האנציקלופדיה העברית כא, ירושלים תל אביב תשכ"ט, עמ' 809.
 V.R. Marrus, "Killing Time: Jewish Perceptions During the Holocaust",
 בתוך: ש' אלמוג ואחרים (עורכים) השואה היסטוריה וזיכרון, קובץ מאמרים
 שי לישראל גוטמן, ירושלים תשס"ב, החלק האנגלי, עמ' 10-38.
 א' פינק, כל הסיפורים, תרגום: ד' וינפלד, תל אביב תשס"ד.
- פינק, סיפורים
 פלס-שורצפוקס, זיכרונות מהרב
- Memoires du grand rabbin Deutsch :Limoges 1939-1945, ouvrage
 publié sous la direction de Pascal Plas et Simon Schwarzfuchs, saint
 Paul, 2007.*
- קפל, מאבק
 רוזנגרט, צרפת
- ש"ר קפל, מאבק יהודי בצרפת הכבושה, ירושלים תשמ"א.
 ל' רוזנגרט, צרפת והיהודים הזרים, 1920-1944, עבודת גמר לקבלת התואר
 מוסמך, אוניברסיטת תל אביב תשמ"ח.